

18. ASIR ŞAİR-MÜTEFEKKİRLERİNDEN AZADI VE MAHTUMKULU'NUN SOSYO-EKONOMİK DÜŞÜNCELERİ

Ahmet DİNÇ*

Ramazan ÇAKIR**

ÖZET

18. ve 19. asırda iktisadi düşünce, şair ve düşünürlerin siyasi, felsefi, dini ve ahlaki düşünceler ile paralellikler arz etmektedir. Azadi ve Mahtumkulu'nun eserlerinde ki iktisadi düşünce; onların sosyal, siyasi, geleneksel düşüncelerinden ve dünya görüşlerinden ayırt etmek zordur. Bu düşünürlerin görüşlerini ve iktisadi düşüncelerini değerlendirdiğimiz bu çalışma da: 18. asırda Türkmenistan'daki sosya-ekonomik durum. Azadi'nin "Vaaz-ı Azad" eserinde ki iktisadi görüşler ve Mahtumkulu'nun sosyo-ekonomik görüşlerine yer verilmektedir.

Çalışmada Azadi ve Mahtumkulu'nun sosyo-ekonomik düşünceleri incelenirken ileri sürülen düşüncelerin ütöpik olmadığı bunların Osmanlı Devleti'ndeki uygulaması, örtüşen yönleri ve ıslahat yönünde öne sürülen düşünceler ele alınmaktadır. Özellikle bu çalışmada iktisadi düşüncelerin progresif tarafının üzerinde durulmakta ve Azadi ile Mahtumkulu'nun görüşlerinin tarihi sınırlılığı belirtilmektedir.

18. asrın Türkmen düşünürlerinin başında Azadi ve Mahtumkulu gelmektedir. Bu iki şahsiyet zamanın problemlerini teşhis etmişler ve eserlerinde çözüm önerilerinde bulunmuşlardır.

* Yrd. Doç. Dr. Ahmet Dinç, Işık Üniversitesi Öğretim üyesi, İktisat Fakültesi Dekanı, da29tr@yahoo.com

** Yrd. Doç. Dr. Ramazan Çakır, Selahaddin Üniversitesi Diller Fakültesi Öğretim üyesi, Türk Dili Bölüm Başkanı, rcakir69@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Mahtumkulu, sadece şair ve düşünür değil, aynı zamanda büyük toplum adamıdır. (Birliktelik ve adalet çizgisinde olmak, doğruluktan ayrılmamak insanların kriteri olmalıdır der, ve Türkmen boylarının birleşerek adaletli hükümdarın yönetimi altında özerk devletin kurulmasına dikkat çeker. Ülkenin ekonomik açıdan güçlü olması, sosyal haksızlığın yok edilmesi, insanlar arasında iyi insani ilişkilerin sağlanması gibi problemler daha önce babası Azadi'nin Vaaz-ı Azad eserinde işlenmişti. Fakat, Mahtumkulu'nun eserinde bu problemler daha net bir şekilde şekillenmiş ve geliştirilmiştir.

19. asır Türkmen edebiyatının önde gelen temsilcileri Mahtumkulu'yu öğretmenleri olarak kabul etmişlerdir. Özellikle, Seydi, Zelili, Kemine, Mollanepes gibi Mahtumkulu'nun birçok diğer muakkiplerinin sanatında etkisi güçlüdür.

Anahtar Kelimeler: Azadi, Mahtumkulu, 18. asır, İktisadi düşünce.

SOCIO-ECONOMIC THOUGHT OF AZAD-I AND MAHTUMKULU IN 18TH CENTURY

ABSTRACT

For Turkmen people in 18th Century, unity, socio-economic thought of society and formation of literary's language are needed. In this century socio-economic thought of society is begun to talk by poet and thinker by unifying with philosophy, religion and ethics. It is difficult to differ each other between philosophy, religion, ethics and socio-economic thought of Azadi and Mahtumkulu.

This study analyzes the socio-economic thought of Azadi and Mahtumkulu in 18th Century. We focused; Case of socio-economic thought of Turkmen people in 18th Century, Azadi's vagz-I Azad work that contains economic thought, and Mahtumkulu's socio-economic thought

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

In this study especially we emphasized that Azadi and Mahtumkulu's thought are not dream. In addition these thought are similar with ottoman's reforms. Socio-economic thought of Azadi and Mahtumkulu are accepted as progressive in Turkmen people. Azadi and Mahtumkulu identified the problem and presented its cure. Mahtumkulu is not only poet and thinker he is also guide of his people. He desires goodness for people's future, such as there should be helping each other, equity and honesty among people, union of Turkmen tribe, Turkmen state under equitable sovereign, high level of per capita income, economic growth and development, removing the unfairness among people etc. Although Azadi just tried to show the way for solution of these problem on Vaaz-ı Azad, Mahtumkulu worked for solution in detail, as well.

Key Words: 18th century, economic thought, Azadi, Mahtumkulu.

Giriş

Binlerce yıllık geçmişe dayanan Türkmen halkı günümüze kadar 70'e yakın devlet kurmuştur. 10. asırda kurulan Selçuklu Devleti, Doğu ve Batı Selçuklu Devleti diye ikiye ayrılmıştır. Batı Selçuklu Devleti Anadolu'da yaşamını devam ederken, araştırmamızın da kısmen konusunu oluşturan Türkmenlerin içinde bulunduğu Doğu Selçuklu devleti Horasan, Türkmenistan ve Maveraünnehir civarında varlığını devam ettirmiştir. Batıda Hazar Denizi, kuzeyde Kazakistan ve Özbekistan, güneyde İran ve Afganistan'la sınırı olan ve 491 000 km² alana yayılmış 6.5 milyon nüfusu barındıran Türkmenistan, ekim devrimi öncesi Türkmen halkının bulunduğu yerlerde siyasi bakımdan güçlü bir devlet değildi. Orta Asya Türkmenleri genelde üç kısma ayrılmıştı. Türkmenlerin 400 bini aşkın kısmı Zakaspi (Hazarın doğusu) vilayetinde, yaklaşık 140 bini Hiva Hanlığı sınırları içinde ve yaklaşık 120 bini de Buhara Hanlığı sınırları içinde yaşıyorlardı.¹

Halkın iktisadi durumunun iki kaynağı ise tarım ve hayvancılıktır. Doğa şartlarına göre geçim alanı seçen Türkmenler

¹ A. Roslyakov, **Türkmenistanın Bolşevikleri Beyik Oktyabr Sosyalistik Revolyuziyasının Tayyarlanılan Durmuş Geçirilen Dövründe**, Türkmenistan SSR İlimler Akademisi Yay., Aşgabat 1957, s. 3

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

bitki örtüsünün yoğun olduğu yerlerde hayvancılık, sulanabilen (Cıgır ve Nova ile)² yerlerde ise tarımı seçmişlerdir. Geçim kaynakları bakımından tarihi kaynaklar Türkmenleri ikiye ayırmaktadır: Göçmen veya yarı göçmen yani hayvancılık ile uğraşanlar ve tarım ile uğraşan yerleşik Türkmenlerdir.)³

Çarlık döneminde Rusların Türkmen topraklarını 1881 yılında işgaliyle Hazar kıyısından Aşkabat'a kadar ve sonra Merv ve Özbekistan'a kadar demir yolu döşemeleri sonucu sosyo-ekonomik hayatta bir canlılık başlamıştır. 1917 yılında yapılan devrimle Çarlık yönetimi yerini sosyalist sisteme bırakmıştır. 1924 yılında TSSC⁴ kurularak bir dizi reformlara imza atılmıştır. Yaklaşık 700 yıldır devlet kuramamış Türkmen halkı ; 27 ekim 1991 yılında bağımsızlığını kazanarak, Türkmenistan devletini kurmuştur.

Merkezi Asya eski kültür merkezlerinden biridir. Merkezi Asya halkları Cami, Hafız, Ömer Hayyam, Saadi, Firdevs, Alışır Nevai vb. şair ve düşünürlerin eserleri ile kültürel değerlerini günümüze taşımıştır. Ünlü şair ve düşünür Mahtumkulu kendisini Merkezi Asya ve Doğunun adı geçen şair ve düşünürlerin talebesi olarak görmüştür.

Azadi, Merkezi Asya'nın önde gelen şair ve düşünürü olarak, kendi döneminde ileri görüşlülüğü sayesinde günümüze ait iktisadi düşünceler ileri sürmüştür.

O şiirlerinin yanı sıra Hekayat-ı Cabir Ensar ve Behiştname gibi hacimli eserler vermiştir.⁵ Azadi'nin eserleri yayınlanmamış ve dolayısıyla halk tarafından bilinmemiştir. Azadi eserlerini Türkmen-Çağatay dilinde kaleme almıştır.

Bilim adamları tarafından Türkmen halkının tarihi, edebiyatı, toplum ve felsefe düşüncelerini öğrenme konusunda çok işler yapıldı. Türkmenistan'da, toplumun düşüncesinin bir parçası özgürlük ve bağımsızlık uğruna çalışanların önemli silahlarından biri olan iktisadi düşüncelerin öğrenilmesi de büyük önem arz etmektedir.⁶

İncelenecek iktisadi düşünce ve görüşlerin kökü ülkede hüküm süren iktidarın iktisadi yapısının mizacında aranmalıdır. Bu

² Cıgır: Bir tür su değirmeni. Nova ise bir tür su deposu

³ S. A. Niyazov , **Türkmenistan**, Türkmenistan İlimler Akad. Ş.Batrov Tarih Enst., Aşkabat 1996, s.92

⁴ Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

⁵ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 10.cilt, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s.361

⁶ A.Roslyakov, **a.g.e.** 1961, s.7

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

kökler toplumdaki zıtlıkların, tabakalar arası çatışmaların gelişmesi ile birlikte büyüyor. Düşünceler tarihi, değişiklikler tarihi ve dolayısıyla düşüncelerin rekabetinin tarihidir.

Türkmen halkının özellikle çok eski dönemlerdeki sosya-ekonomik düşüncesi, Merkezi Asya'nın diğer halklarının iktisadi düşünceleri ile yakından ilgilidir. Muhafaza edilen, Arapça, Çağatayca, Farsça dillerinde yazılan edebi hatıralar doğuda genel kabul görmüştür. Bu hatıra eserlerin incelenmesi, Merkez Asya halkları toplumunun düşünce tarihi konusundaki bilgimizin artırmasını sağlıyor.⁷

Bu makalede Türkmenistan'ın 18. asırdaki en önemli şair ve düşünürleri Azadi ile Mahtumkulu'nun eserleri iktisadi düşünceler açısından incelendi. 18. asır; Türkmen milletinin birleşmesi, toplumun düşüncesinin gelişmesi ve edebi dilinin meydana gelmesi ile nitelenmektedir. Ayrıca, Türkmen halkının gelişme tarihinde Türkmenistan'da iktisadi düşünceler, 18.-19. asırlarda şair ve düşünürlerin de siyasi, felsefi, dini ve ahlaki düşünceler ile birleşmiştir.

Azadi ve Mahtumkulu'nun eserlerinde iktisadi düşünceleri onların sosyal, siyasi, felsefe düşüncelerinden ayırt etmek zordur. Bu düşünürlerin görüşlerini incelerken aslında incelemenin esas konusu olarak onların iktisadi görüşlerini değerlendiriyoruz.

Çalışmamızın odaklandığı noktalar; 18. asırda Türkmenistan'daki sosya-ekonomik durumu, Azadi ve Mahtumkulu bu şartlar altındaki tavrı ve çalışmaları, Azadi'nin "Vaaz-ı Azad" eserinde beyan ettiği iktisadi görüşler, ve şair ve düşünür Mahtumkulu'nun sosyo-ekonomik görüşleri, onun 19. asır birinci yarısındaki Türkmen edebiyatı klasiklerinin eserlerine etkisi ele alınıyor. Çalışmada Azadi ve Mahtumkulu'nun sosyo-ekonomik düşünceleri incelenirken ileri sürülen düşüncelerin ütöpik olmadığı bunların Osmanlı Devleti'ndeki uygulaması, örtüşen yönleri ve ıslahat yönünde öne sürülen düşünceler ele alınmaktadır.

Çalışmada özellikle iktisadi düşüncelerin progresif tarafının üzerinde durulmakta ve Azadi ile Mahtumkulu'nun görüşlerinin tarihi sınırlılığı belirtilmektedir.

İktisadi düşünce toplum üretim ilişkilerinin gelişmesi ile birlikte gelişme kazanmıştır. Dolayısıyla, toplum fikirlerinin sınıf

⁷ R. Bakasova, **XVIII Asırda Türkmenistandaki İktisadi Düşüncelerin Tarihinden**, Türkmenistan SSR İlimler Akademisi Yayınları, Aşgabat 1961, s. 7

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

karakteri, toplum sınıflarının iktisadi fikirlerine çok net bir şekilde yansımaktadır.

Azadi ve Mahtumkulu, onların muakkipleri Seydi, Zelili, Kemine, vb. Geçmişteki büyük hümanistleri takip ederek, adaletli devlet hakkında görüşlerini açıklamışlardır. Halkın refahı ve mutluluğunu istemişlerdir.⁸

Türkmenistan 18. Asırda

17. ve 18. asır, Asya'daki Türki boyların zorluk çektiği bir asırdır. Bu asırda Asya'daki Türki halkların hemen hepsinin tabi oldukları büyük bir devlet yoktur. Bunun yerine muhtelif devletçikler veya hanlıklar vardır. Merkezi bir idarenin olmaması, çeşitli bölgelerdeki beylerin, hanların başlarına buyruk hareket etmelerine zemin hazırlamıştır. Sürüp giden bu durum, tüm Türki boyları rahatsız etmiş, aralarında savaşa kadar varan mücadelelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁹

18.asırda Türkmenler kendi idarecilerinden bile kötü muamele görmüşlerdir. İdareciler halkı emniyete kavuşturmak yerine aksi yönde icraatta bulunmuşlardır. Mahtumkulu bile Göklen hanının zulmünden bahsetmiştir. Sahte din adamları ve rüşvetçi kadıların varlığıyla Türkmenlerin manevi inancı sarsılmış adalete olan güven zedelenmiştir.¹⁰

Mangışlar bölgesinde yaşayan Türkmen boylarının en büyüğü olan Salur boyundan gelen Teke Türkmenleri 1700 yıllarına kadar Moğol asıllı Kalmukların hücumuna uğrayınca Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin korunmak için sığındıkları Kopetdağı bölgesine çekildiler. Bu bölgede Yamud, İmralı ve diğer Türkmen boylarıyla birlikte yaşamaları sonucu Hiva hanlığı ve İran Şahının dikkatini çekecek kadar kuvvetlenmişlerdir.¹¹

18. asrın başında iç savaşlar ve feodal ayaklanmalarla parçalanan tüm Orta Asya ve İran iktisadi ve siyasi kriz yaşadı. Ticaretin gerilemesi, İran ve Orta Asya'nın iktisadi durumunu olumsuz etkiledi. Denizyolu üzerinden ticaretin gelişmesi ile, ticaret yolları değişti. Kervan ticaretinde gerilme meydana geldi. 1723 yılında I. Petro'nun elçisi Buharalı Beneveni şöyle anlatıyor: "Geçen sene Meşhed'den Buhara'ya ne kadar kervan gittiyse, Türkmen olsun,

⁸ R. Bakasova, **a.g.e.**, s. 9

⁹ Himmet Biray, **Mahtumkulu Divanı**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992, s.1

¹⁰ **A.g.e.**, s. 3

¹¹ Mehmet Saray, **Türkmen Tarihi**, Seri 5, Nesil Yayıncılık, İstanbulTürk lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Nisan 1998, Sayı 18, s.15

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/3 Spring 2009

Afgan olsun hepsini soydular... Her yerde yollar kullanılmaz hale geldi, sadece Belh yolu kısmen kullanılıyordu, dolayısıyla ticaret geriledi, dört yıldır kervanlar Hind ülkelerine, Kabil'e, Elahor'a vs. şehirlere gidemiyorlar, Kabil'e de gitmiyorlar, çünkü Özbekler dağlarda güçlenmişler ve kendi aralarında sürekli mücadele var".

Ülkenin geri kalmış olması ve onun dünyanın yeni ticaret yollarından uzakta bulunmasından dolayı, feodal toplumun yıkılma süreci, Türkmenistan'da yavaş ilerliyordu. Bu süreç, kuzeydeki sosyal ve iktisadi açıdan geri kalmış göçebe ve yarı göçebe Türkmen kabilelerinin güney tarafa göçmeleri ve oradaki Türkmenlerle karşılaşması sonucunu doğurdu.¹²

17. yüzyılın sonuna doğru Türkmenler Balkan yörelerinden Lebap topraklarına göç ediyorlar. Onların büyük bölümü Amuderyanın sağ kıyılarında Narazım civarında ikamet ederken 18-19 yüzyılda Amuderya'nın orta akıntılarında Bayatlar, Çendirler, Hıdırililer, Agarlılar, İğdirler, Çovdurlar, Sayatlılar, Halaçlılar, Garlıklar ve diğerleri yerleşmişlerdir.¹³

18. asrın birinci yarısında Gürgen ve Etrek (Göklenler, Nohurlar ve Eymurlar) yakasında, Köpetdağ eteği bölgesinde (Emreli, Alili, Karataşlı vb.) ve Merv vahasında yaşayan Türkmen kabileleri Safevi İran'ın Horasan ve Gürgen eyaletlerine dahildi. Horezm vahasında, hazar denizi doğu yakasındaki çöllük ve dağlık bölgede yaşayan Türkmen kabileleri (Tekeler, Yomutlar, kısmen Çovdurlar ve Salırlar) Hiva'nın iktidarı altındaydı.¹⁴ Amuderya yakasında Çarcov'dan Kerki'ye kadar olan bölgede yaşayan Ersarı Türkmenleri ve diğer birçok küçük Türkmen kabileleri (Sakarlar, Bayatlar, Olamlar, Arabaçlar vb.) Buhara'nın iktidarı altındaydı.¹⁵

Türkmenler iklim şartları farklı olan geniş bölgelerde bulunuyordu. Siyasi erki oluşturmaının temelinde ekonomik güç

¹² R. Bakasova, **a.g.e.**, s. 9

¹³ Ç. Yazlıyev, **Türkmenistan Tarihi**, İlham yayınları, Aşgabat 1994, s. 5

¹⁴ Hiva Hanlığı: 18 asrın ilk başlarında Hiva Hanlığı topraklarında çok fazla Türkmen kabileleri Teke, Yomut, Çavdur, Abdal, İğdir, Arabacı, Deveci ve diğer kabileler yaşamışlar. Hiva türkmenlerinin yaşam durumu çok karmaşık ve zor şartlar altında olmuştur. Abul Gazi Hanın devrinde(1643-1663) Türkmen kabilelerinin bir kısmı Tecene ve Merve göç etmeyi düşünmüşler, fakat hanın emriyle güç kullanarak geriye dönmüşlerdir. Nadirşah Hiva hanlığını ele geçirdiği 1740 senesinde, boyun eğmek istemeyen çok sayıdaki Türkmen kabileleri, Balkana, Mankışlağa, Üstyurda gitmişler.

Bkz. Türkmenistan ilimler akademisinin Ş.Batırov Tarih Enstitüsü, **Türkmen Halkının Kökeni, Yayılması Ve Tarihindeki Meseleler**, Aşgabat 1993, s. 91

¹⁵ Ahmet Dinç, Doktora Tezi, **19. Yüzyıl sonu ile 20. Yüzyıl Türkmenistan'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İstanbul 2004, s.1

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/3 Spring 2009

olmanın yattığı bilinciyle, çok çeşitli iktisadi alanlarda faaliyet göstermekteydiler.

Azadi ve Vaaz-ı Azad Eseri

Dövmemmed Azadi (1700 –1760) Türkmenistan'ın Güneybatı, Karakala bölgesinde fakir bir işçi ailesinde dünyaya gelmiştir. Soyü Göklen Etrek Türkmenlerinden gelmektedir. Köy okulunda eğitimini tamamlayarak, Hiva medresesinde eğitime başlamıştır. Yazarın kimliği konusunda yazılı özgeçmiş bulunmamakla birlikte bırakmış olduğu ve günümüze kadar ulaşmış olan eserlerine göre, o dönemin düşünürlerinden olmuş, doğu edebiyatının Fars, Arap ve Çağatay dillerini bilmektedir.

Azadi çocukları eğiterek ve gümüş ustası olarak gelirini elde etmiştir. Ayrıca tarım sektörünün gelişmesi taraftarı olan Azadi'nin kendisi tarım işleriyle uğraşarak çağdaşlarına örnek olmuştur. Kendisi samimi, sade ve dürüst biri olarak halk arasında büyük saygınlığa sahip olmuştur. Azadi'nin yoksulların taraftarı olduğu ve feodal zalimlerin zulümlerine karşı çıktığı hakkındaki söylentiler günümüze kadar gelmiştir. Gürgen kağanı Hanali kağan onu huzuruna, hizmet etmesi için davet etmiş, ama Azadi onun teklifini reddetmiş. O kağana hitaben: “*Senin tüm varlığın kamçı darbesiyle, fakirleri, dulları ve yetimleri soyarak elde edilmiştir.*”¹⁶ demiştir.

Azadi Türkmen halkının hayatına aktif bir şekilde katılmış ve oğlu Mahtumkulu'yu toplum yararına hizmet etme ruhunda eğitmiştir. Mahtumkulu'nun “Oğlum Azadım” şiirinde baba oğul arasındaki diyalogdan bahsedilmektedir. Bu şiirde Azadi vatanına ve halkına hizmet etmek için Mahtumkulu'ya hayırlı dualar etmektedir.

Ünlü şair-düşünür olarak Azadi'nin günümüze eserlerinin yaklaşık 6000 satırı ulaşmıştır. İçeriğiyle ve konusuyla “Vaaz-ı Azad” en değerli eseri olmaktadır. Yazar eserin 1753-1754 yıllarında yazılmıştır. Bu yıllar yazarın en verimli olduğu, olgunlaştığı yıllardır.

“Vaaz-ı Azad” eseri şiir şeklinde yazılmış olmakla beraber bilimsel özellikler taşımaktadır. Eserin içeriği, şekli ve dili bunu ispatlamaktadır. Bildiğimiz gibi, o dönemde doğu ülkelerinde bilimsel eserlerin şiir şeklinde yazılması onların ün kazanmasına ve yayılmasına yardımcı olmuştur. Eser Türkmen ve Çağatay dillerinde yazılmıştır.

Azadi aynı zamanda İslam dininin insanların hayatına tamamen hakim olduğuna inanmıştır. Aldığı teoloji eğitimi ve bilimi

¹⁶ R. Bakasova, a.g.e., s.19

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Azadi'nin eserlerinde açıkça görülmektedir. Azadi "Vaaz-ı Azad" eserini devlet ve toplum hakkında düşüncelerini dini düşüncelere bağlayarak kaleme almıştır. Eserinde halka kötülük yaptıkları için yöneticilerin, devlet başkanlarının, zenginlerin, hırsızların ve soyguncuların yaptıklarını mazur göstermek için dini hükümleri kendi şahsi emellerine alet ettiklerini belirtir. O her şeyden önce sadece halkını düşünmüş ve adaleti ön plana koymuştur. Bir saat gibi kısa süre içerisinde halkı düşünmek ve adaleti ön planda koymak Allah'a ibadet etmek gibi değerlidir demiştir.¹⁷

Huzurlu yaşamı ve gelişmeyi oluşturacak devlet sistemi ve sosyal kuruluş Azadi'nin esas ideali olmuştur. Merkezi yönetimin, ülke ekonomisinin gelişmesi ve halkın refahı gibi çok önemli konular Türkmen edebiyatında ilk defa Azadi'nin "Vaaz-ı Azad"¹⁸ eserinde sistematik olarak izah edilmiştir. Bu yüzden bu eserde Türkmen halkının bilincinin gelişmesini olumlu etkileyen ve o dönem için ileri giden orijinal ekonomik ve siyasi düşüncelerin olması tesadüf değildir.

Azadi'nin görüşüne göre, bu eser ülkeyi ekonomik çöküşten koruyacak, ülke refahını yükseltecek ve ülkeye barış ve rahatlık getirecek iktisadi ve siyasi özellikleri taşımaktadır.

Bu eser halkın taleplerini yansıtmaktadır: toplumdaki anlaşmazlıkların durdurulması, adaletli yöneticilerin yönetim şeklinde Türkmen kabilelerini bir araya getirmek, tarımı, ticareti düzene sokmak, halkın refahını yükseltmek, toplumun fakir tabakasından olanların durumunu iyileştirmek, varlıklı insanların yardımıyla sulama kanallarının, yolların, köprülerin yeni tesislerle donatılması; okuryazarlığı çoğaltmak, gerçek bilim adamlarını yetiştirmek gibi.

Azadi - Devlet ve Devlet Yöneticiliği Hakkında

Türkmenler her zaman kendi devlet kurumlarını kurmak istemişlerse de kısa ömürlü olmuş, çünkü halkın çoğunu bir araya getirmekte zorlanmışlardır. Azadi ülkenin parçalanmış hali, merkezi yönetimin olmaması ve ülke içindeki iç kavgaların komşu ülkelerin işgal niyetlerini kamçılıdığı görüşünde olmuştur. Bu yüzden Azadi devletin birleşmesini ve güçlü merkezi yönetimin oluşmasını Türkmen halkının 18. asrın birinci yarısında bulunduğu yoksul durumdan kurtuluş yolu olarak görmüştür.

¹⁷ A.g.e. s. 9

¹⁸ "Vaaz-ı Azad" eseri dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde devlet yöneticileri ve devlet, ikinci bölümde hayırseverlik, üçüncü bölümde ilim, dördüncü ise toplum hayatının değişik yönleri ele alınmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Olmazsa eğer her ülkenin hükümdarı,
Yararlı ve hayırsever işlerde olmayacaktır.
Zalimin meşgalesi halkı ezmek olacaktır,
Ahretten etmeyecektir endişe,
Birbirine vahşi hayvanlar ve kuşlar gibi zarar versin diye,
Halk içinde anlaşmazlık ve düşmanlık yaratacaktır.¹⁹

Güçlü ve başarılı ordu olmanın yolu bir komutana sahip olmaktır. Aynen bunun gibi her toplumda olması gereken ve devlet olmanın şartlarından birisi başta bir idarecinin olmasıdır. Yönetici olmadığı zaman halk başsız olduğundan bireysel kararlar alınır güç birliği yapılmaz ve dış tehlikelere karşı korunmasız olduklarından dağılmaları ve yok olmalarının kolaylaşacağını bilen düşünür bunu şiirinde şöyle dile getirir:

Yöneticisiz halk yoldan sapar
Komutansız ordu dağılır.²⁰

Azadi'ye göre sadece güçlü ülke kendi bağımsızlığını koruyabilir. Bunun gerçekleşmesi için de ülkenin güçlü bir orduya ve halkın desteğine sahip olması gerekmektedir. Ama halkın desteğini halk ve ordu bir bütün olduğunda ve ülke hükümdar tarafınca adaletli yönetilince bekleyebiliriz. Hükümdar sadece hayırlı işleri yaparak ve mantıklı düşünerek güçlü orduya sahip olur. "Ordu bir bütün olmadıkça, hükümdarlık güçlü olmaz. Hayırlı ve güzel işleri yapmadıkça orduyu bir araya getirmek imkansızdır. Hükümdar adaletli davranmadıkça devletin yapıları bir bütün olamaz."²¹

Siyasetname eserinin sahibi Nizamülmülk'e göre yönetici Allah'ın nimetini bilirse Allah kendisinden razı olur. Hakk'ın rızasında, halkıyla birlik olma, adaletinin yayılma ihsanı vardır. Halk hayır duası ederse idarecinin başarısı artar. Yönetici hükümdar inkar ve küfürle ayakta kalabilirse de zulümle ayakta kalamaz.²²

Azadi'nin görüşüne göre ordu sadece kötü adamlar, zorbalar ve halk zalimleri için caydırıcı olmalıdır. Azadi "Halk-dünya

¹⁹ Dövlətməmmət Azadı, *Vaaz – 1 Azad) Vagzi Azat*, TSSR İlimlər Akad. Yay., Aşgabat 1962, s. 27

²⁰ *a.g.e.*, s. 42

²¹ *A.g.e.*, s. 47

²² Nizamülmülk, *Siyasetname*, (Türkçesi Nurettin Bayburtluğil) Dergah Yayınları, İstanbul, 1987, s. 32

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

adaletten memnun olur, tüm kötü insanlar canları için korkarlar”²³ demiştir. Demek devlet ve ordu halka hizmet etmelidir. Azadi devlet hakkındaki görüşlerini hümanizmle işlemiştir. Devlet diğer halkları fethetmek ve yağmalamak için faaliyet göstermemeli, aksine milletin rahatlığını ve güvenliğini korumalıdır. O her zaman hükümdarlara, ülkenin ve halkın durumu hakkında haberdar olmalarını tavsiye etmiştir. Özellikle dışarıdan gelecek düşman saldırılarına karşı hükümdarın gereken hassasiyeti ve stratejiyi uygulaması gerektiğini düşünmüştür. Azadi zorba yönetiminin devlet için zararlı olduğunu vurgulamış ve hükümdarının telafisi mümkün olmayan hataları işlemesine sebebiyet vereceğini anlatmıştır. Zorba yönetim, hükümdarın kendilerini çok beğenmesine ve öngörülerin olmamasına sebep olur. Bu yüzden yöneticiler danışarak ülkeyi yönetmelidir. Mantıklı düşünmek ve danışmak silahtan daha güçlüdür.²⁴

Azadi'nin Sosyal Adaletsizlik Hakkındaki Görüşleri

Sosyal gelişiminin seyri ve Azadi'nin o devirdeki bilgileri sınıf düşüncesine ve sınıf mücadelesine kadar ulaşmasına izin vermemiştir. Ama o toplumun zenginlerden ve fakirlerden, güçlülerden ve zayıflardan oluştuğunu tespit etmiştir. Eserinde zenginlerin ve fakirlerin, güçlülerin ve zayıfların arasındaki çelişkiler hakkındaki düşüncesini izah etmiştir.

Azadi'nin yaşadığı toplumda zenginler halkın emeğiyle bolluk ve lüks bir hayat yaşıyorlardı ama zenginler için çalışan fakirler yoksul bir hayat yaşıyorlardı, aç ve fakirdiler. Sosyal adaletsizlik gittikçe artmaktaydı. Azadi sosyal adaletsizliğinin sadece halk için yıkıcı değil devlet için de yıkıcı olduğunu düşünmüştür. Azadi halkı yöneticileri tahttan indirmeye davet etmemiştir. O yöneticilerin ve zenginlerin ahlaki yönden terbiye etmeyi umut etmiştir. Ama hükümdarlar ve üst tabakanın diğer yöneticileri halkı ezip, zulüm etmeye devam ederlerse, onlar cezalandırılmayı hakketmektedir diyen Azadi'nin bu cezası dini türdendir ama zulüm edilen ve ezilen halk intikamını alırlar demektedir.

Yüce Allah oku zalimin tam kalbine yolladı,

Ama bu ok ezilenlerin acısıdır

Ezilenlerin acılarından kork

Korkmazsan hayatına son verirler.²⁵

²³ Azadi, **a.g.e.** , s. 48

²⁴ R. Bakasova, **a.g.e.** , s. 9

²⁵ Azadi, **a.g.e.** , s. 61

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Azadi'ye göre zulüm ülkenin köklerini dibinden koparmak, ayrıca yönetici ve halkın arasındaki ilişkileri yok etmektir. Azadi halkın devletin direği olduğunu belirterek fakirlerin çektikleri acının Yüce Allah'ın yardımıyla zalimi cezalandırmaya hazır bir elmas hançer olduğunu belirtmiştir. Azadi tüm yöneticileri adaletli olmaya ve fakirlerin durumları hakkında endişe etmeye davet etmiştir.

Hükümdar olan kişi adaletli olmalıdır

Ve kendi adaletliliğiyle dünyayı güzelleştirmelidir.

Adaletliden razıdır tüm halk,

Onun gölgesi altında eziyet edilenlerin hayali gerçekleşir.²⁶ Eserde halk hakkında endişelenme konusunun üzerinde çok durulmuştur. Azadi toplumun fakirlerden dolayı mevcut olduğunu ve bunu da zalimlerin zenginleşme kaynağı olarak görmektedir.

Dünyada fakirler olmasaydı,

Zenginler helak olurlardı, ey dede.²⁷

Halkın zor ve içinden çıkılmaz durumunu hafifletmek için, Azadi fakir ailelere, yoksullara ve açlara yardım etmeleri için zenginlere ve yöneticilere hitap ediyor. İhtiyacı olan aç ve yoksullara yiyecek ve su, hayvan, para vererek yardım edilmesini, fakirlerin yaşamının mümkün olduğu kadar iyileştirilmesini talep etmiştir. Herkesi çalışmasından dolayı adaletli olarak mükafatlandırmasının valinin (yöneticinin) görevi olduğunu düşünmüş. Zenginlere ve yöneticilere daha inandırıcı şekilde etki edebilmek için Azadi dini yöntemleri de kullanmıştır.

Size hitap ediyorum zenginler, refah sahipleri.

Fakirler mahrum olmasın sizden

Onların kısmeti sizde de var, malum,

Size bunları Kuran'a göre söylüyorum.²⁸

Azadi zenginlerin fakirlerden dolayı mevcut olduklarını ve fakir olmazsa zenginlerin oluşmayacağını eğer zalim-yönetici varsa kanun çerçevesi içinde cezalandırılmaları gerektiğini açıklamaktadır. Azadi dönemi analiz ettiğinde zor şartların aşılabilmesi için

²⁶ A.g.e. , s. 26

²⁷ A.g.e. , s. 151

²⁸ A.g.e., s. 68

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

hükümdara, zenginlere ve halka hitap etmektedir. Bu hitabında Kur'an kaynak gösterilerek zalimlerin hakkından adaletli hükümdarın geleceğini, İslam dininde zekat müessesesinin işletilmesiyle yani zengin sınıfın fakirlere yardım etmesinin gerekliliği belirtilirken, fakir hakkında devletin ve hükümdarının yanında olmasını öğütlemiştir. Bu sebeple ülkenin başında bilgili adaletli yönetici olursa toplumu yeniden oluşturmanın mümkün olduğunu düşünmüştür.

Mahtumkulu'nun Sosyo - İktisadi Görüşleri

Mahtumkulu²⁹ kendisini şu beyitte açıklamaktadır. "Bilmeyen soranlara aydın bu garip adımız/Aslı Gerkez, yurdı Etrek, adı Mahtumkuludur."³⁰ Mahtumkulu, *İlk derslerini babası Devletmehmet Azadî'den almış; ilminden ve şairliğinde ziyadesiyle istifade etmiştir.*³¹ Genç yaşında Mahtumkulu Doğu halklarının edebiyatına büyük ilgi göstermiş. Çok iyi derecede Arapça, Farsça, Çağatayca öğrenmiştir. Doğu düşünürlerin gramer, astronomi, felsefe, İslam dini ve tarihi vs. konulardaki eserlerini okumuş. Bin Sina, Biruni, Ömer Hayyam, Nizami, Hafız, Hamedani, Saadi, Caami, Firdevsi, Fuzuli, Nesimi Babür, Nevai gibi büyük şair ve düşünürlerin çalışmalarına büyük saygı göstermiştir.

Hiva'daki günlerinde Mahtumkulu sadece Doğu'lu şair ve düşünürlerin eserlerini öğrenmekle kalmamış, Aristo, Platon gibi antik Yunan felsefe büyüklerinin eserleri ve Hint felsefesiyle tanışmıştır. Dünya ufkunu genişletmesinde şairin çok seyahat etmesi faydalı olmuştur. Hindistan, İran, Afganistan, Azerbaycan, Hiva, Buhara, gibi birçok ülke halklarının hayatını araştırmış, ayrıca, Orta Asya ve Astrahan'ın birçok şehirlerini gezmiştir.³² Şairin dünyaya bakış açısının oluşumunda, ilk öğretmeni ve eğitmeni olan babası Azadî'nin etkisi büyüktür. Mahtumkulu, şair ve düşünür olarak babasını bile geçmiş ve büyük toplum adamı olmuştur. Tüm Türkmen boylarının birleşmesi ve adaletli hükümdarın yönetimi altında özerk devletin kurulması, halkın maddi refaha ulaşması, ülkenin ekonomi açıdan kuvvetli olması, sosyal haksızlığın yok edilmesi, insanlar arasında en iyi insani ilişkilerin sağlanması, onun dolu geçen hayatının en büyük

²⁹ Alim-şair Azadî'nin oğlu-büyük insan sever, vatansever, düşünür-şair Mahtumkulu (1733-1792), kültürlü ve eğitimli bir ailede büyüdü.

³⁰ Biray, a.g.e., s. 3

³¹ *Gençlik yıllarında Halaç'taki İdris Baba medresesine sonraları da Hive'deki Şirgazi medresesinde ve Buhara'da bulunan Gögeldaş medresesinde bir müddet ders alarak; Arapça ve Farsça'nın yanı sıra edebi Doğu Türkçe'sini öğrenmiştir.*

Çakır, Ramazan, "Mahtumkulu Fırakının Şiirlerinde Peygamber Sevgisi," Yağmur Dergisi, sayı:33, 2006,

³² R. Bakasova, a.g.e., s. 9

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

isteği olmuştur. Mahtumkulu ömrünü, halkı ve vatanın mutluluğu için adanmış. Fakat oluşan tarihi şartlar nedeniyle, bu istekler gerçekleşmemiştir.

Türkmen toplumunda, İslam prensiplerine dayalı hüküm süren sınıf kültürü ile bir arada, sade halkın isteklerine cevap olan halkın derinlerinden gelen demokrasi kültürü de gelişmiş. Mahtumkulu hem bu kültürün temsilcisi hem de geçim sıkıntısını çeken halkının baht müdafii olmuştur. Dolayısıyla, onun eserleri halka hizmet vermiş, halkı vatana sevgi, zalimlere karşı durma ruhunu benimsetmiştir.

Ekim devriminden önce şairin sanatı, bilim adamlarının ilgisini çekmiş. Onun şiirleri az-çok Fransa, İngiltere, Hindistan, İran, Afganistan ve bazı diğer ülkelerde tanınmış. Şairin eserlerine büyük ilgi V.V. Bartold ve A.A. Samoyloviç başta olmak üzere, Rus alimlerinden de gelmiş. V.V. Bartold, “Türkmenlerin Göklen boyundan olan Mahtumkulu şairin tüm Türkmenler için ulusal şair haline geldiğini” belirtmiştir.

Prof. Dr. Aşir Orazov ise: “Türkmen medeniyetini Mahtumkulu’suz düşünmek mümkün değildir. O, ölmez-yitmez şairane dünyası ile Türkmen halkının edebi değerlerinin sembolüdür.” der. Meti Köseyev ise dünya klasik şair ve fikir adamlarının arasına katar: “Mahtumkulu XVIII. asır Türkmen Edebiyatında bir güneş gibi doğup, güzellikleri getiren ve milli ruhu ile sonsuza kadar yaşayacaktır.”³³ der.

19. asır Türkmen edebiyatının önde gelen temsilcileri Mahtumkulu’yu öğretmenleri olarak kabul etmişlerdir. Özellikle, Seydi, Zelili, Kemine³⁴, Mollanepes gibi Mahtumkulu’nun birçok diğer muakkiplerinin sanatında etkisi güçlüdür. XIX. asır Türkmen Edebiyatı temsilcileri, Mahtumkulu’yu öz muallimleri kabul etmişlerdir. Seydi, Zelili, Kemine, Mollanepes gibi Mahtumkulu takipçisi şair ve alimlerin eserlerine Mahtumkulu Divanının tesiri büyüktür. Bu konuda tanınmış alimlerden Gurbandurdu Geldiyev eserinde: “Mahtumkulu’nun şiirlerinden şekil ve içerik olarak örnek alan halk, sonraki dönemlerdeki şair ve yazarlara örnek olarak anlatmışlardır. Seydi, Zelili, Kemine, Mollanepes, Meteji, Misgingılıç... gibi. 19. ve 20. asrın meşhur şair, yazar, iktisatçı ve

³³ Mehmet, saray, a.g.e., s. 77

³⁴Mizahçı-şair Kemine: Türkmen edebiyatının gelişmesindeki Mahtumkulu’nun katkısına çok değer vermiş. Halk içinde şöyle söyleniyor: Kemine, arkadaşı Mollanepes ile sohbetinde “Halk, türkülerin zengin mahsulünü yetiştirmiş. Mahtumkulu geldi ve olmuş sözlerin hasatını topladı. Bize de ne kalır? Hayat boyunca yürüyerek kalan düşen başakları toplamak kalır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

aydınlarının düşüncelerine Mahtumkulu'nun çok yönlü fikirleri tesir etmiş ve Mahtumkulu mektebine devam etmişlerdir.”³⁵

Mahtumkulu'nun döneminde iktisadi açıdan Türkmen halkı fakirlik içinde hayat sürmektedir. Şair tüm hayatı boyunca fakir halkın düşünce ve isteklerini ifade eden kişi olmuş; vatana sevgi ve sadakat, çalışkanlık, halka sevgi ve saygıyı benimsetmiş ve halka hizmet etmeyi, hayatının en önemli gayesi olarak görmüş: “Sözümü dinleye bir ile belki, Muradım nasihat etmektir halka” demiştir. Mahtumkulu, sadece nasihat vermek ile yetinmeyip, kendi isteklerinin gerçekleşmesi yolunda mücadele vermiş: “Hayatın sonu ölümdür, gaye burada verimli çalışmak.” tır, diyerek Türkmenlerin bağımsızlık uğruna yapmak zorunda kaldıkları savaflara da katılmıştır. Mevcut düzene karşı amansız mücadelesi için Mahtumkulu hüküm eden sınıf tarafından hep zulme maruz kalmış. Bunların çoğunu şiirlerinde ifade etmiştir.

Firagi, dert söyleyip, derde yanmalı
 Kan yutup, zalim Fettah kanmalı,
 Diri kendim, lakin ölü sanmalı,
 Anlarsa öldürecek, bu destanı o Fettah³⁶
 Veya Öz tilimden kavga aldım başıma,
 İl-ulus halime tövbe eyledi.³⁷

Türkmenler, onu sadece Türkmen Edebiyatı'nın büyük şairi olduğu için değil devrinden bugüne ideal Türkmen tipine temsilcilik ettiği için saygı duymuş ve mili vatan şairi ilan etmişlerdir. Şair şiirlerinde o zamanın Türkmen ruhunu aksettirmiş, yüz elli yıl sonra hayata geçecek olan Türkmen birliğinin hülyasını görüp dile getirmiştir. Devrin sosyal ve siyasi problemlerini Mahtumkulu'nun şiirlerinde bulabiliriz.

Fakire münasip sabr u kanaat
 Baylar yaraşığı hayr u sehavet³⁸

Mahtumkulu'nun şiirlerinde; iyi insanla kötü insanın, mertle namerdin mukayeseleri yanında birçok şiirinde, insanları iyiliğe ve doğruluğa çağırır. “Türkmen Edebiyatının bu büyük

³⁵ Gurbandırdu, Geldiyev, **Türkmen Halk Edebiyatı**, Aşkabat 2003, s. 47

³⁶ Mahtumkulu, **Seçilmiş Eserler**, Aşkabat, 1988, s. 183

³⁷ **A.g.e.**, s. 183

³⁸ Biray, **a.g.e.**, s. 374

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

mütefekkirinin divanında muhteva olarak; iyilerle-kötülerin, mertle-namerdin, güzelle-çirkinin mukayesesi geniş bir yer tutar. Şiirlerinde; insanları sağlam bir inanca, iyiliğe ve doğruluğa çağırır.³⁹

Dünyada iyi insanların yaşamaya haklarının daha çok olduğunu divanında yer vermektedir. Mahtumkulu hümanist bir ruh'a sahiptir. Divanı bize hem kendisini hem de yaşadığı devri aydın bir şekilde gösterir.⁴⁰ Şiirlerinde Hakk dinin gereğini yerine getirmeye davet eder. Derviş edasında halkı irşada çağırır. Fuat Köprülü şairi Nakşibendi şeyhi olarak görmektedir. Köprülünün görüşü şöyledir. 'Ceyhun ile Hazar Denizi arasında Belh ve Herat ile Esterabad' a kadar uzanan ve üzerinde oturulmayan geniş bir alan üstünde yaşayan Türkmen kabileleri üzerinde Ahmet Yesevi'nin etkisi görülmektedir.

Dini temelleri olan dünyanın faniliği meselesi, Mahtumkulu'nun şiirlerinde çok görülür. Onun için dünya malına tamah etmemeli, ahireti kazanmalıdır.

Mahtumkulu imiş bu dünya fani

Faniyi koy ahiret diyp koy canı

Ömrün berip satın alma dünyayı

Bu dünyanın dibi görünüp duruptur.⁴¹

Bu genel düşüncelerle birlikte devrinin çeşitli olumsuzluklardan dünyaya veryansın eder.

Köp namerde mal beripsin dur dünya

Gözü gökte kaygın yok sir(tok)gider

Hani aklın oda düşüp yan dünya

Ne mertler var yoksulluktan har gider.⁴²

Bir başka şiirinde kötülerin revaçta olduğu ve fakir fukaranın acıklı hali gözler önüne serilir.

³⁹ Çakır, a.g.e., s. 33

⁴⁰ Mikail Söylemez, *Türkmenistanın Sosyo-kültürel Yapısı*. Aşgabat 1999, s. 54

⁴¹ Ahmet Yesevi Ruhu: Dünyanın faniliğini, müminlere asıl ahiret için çalışmak gerektiğini, Allah aşkı ile gönlünün çırpındığını, hak yolunda dem çeken hakiki dervişlerle yoldaşlık etmek istediğini söyler. Biray, a.g.e., s. 18

⁴² A.g.e., s. 18

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

İndi bildim zamanenin azganın
 Yamanlar yağşıdan kaça başla
 Gayta bed-asıllar asılızadeden
 Pisint etmen⁴³ töre geçe başladı
 Mahtumkulu gariplerin göz yaşı
 Dağları yandırıp eridir taşı
 Fakire cebr eden zalimin işi
 Ruz-i mahşer divanında bellidir.⁴⁴

Mahtumkulu, sosyal huzursuzluğa yol açan din adamlarından ve idarecilerden de şikayetçidir. Bundan başka zenginlerin fakiri ezmesi, zekat vermemesi, kethüdaların rüşvet yemesini gözler önüne sermektedir. Şair zalim idarecilere şiddetle karşı koymuş, liyakatsiz kişilerin idareyi ele aldığına sonucun ne olabileceğini dile getirmektedir.

Gömüldü deryalar yıkıldı dağlar
 Yetimler göz yaşın döke başladı
 Orramsıdan⁴⁵ bolan harambor beğler
 Yurdu bir yanından yıka başladı.⁴⁶

Şair bu şiirleriyle devrin ahalsinin hislerine tercüman oluyor. Kabile savaşlarının olması birliğin olmaması şairi yormasına rağmen maktumkulu birlik tavsiyesinden geri durmamıştır. Türkmen birliği şairin şiirlerinin en önemli kısmıdır. Türkmen boylarının birleştirilmesi düşüncesini şu dizeleriyle anlatır.

Türkmenler ba:ğlasa bir yere bi:li
 Gu:rudar Gulzum'ı, derya:yı Nil'i
 Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili
 Bir devlete gulluk etsek beşimiz.⁴⁷

Mahtumkulu'nun sanatı, 18. asırdaki Türkmen toplumunun neredeyse tüm hayat yönlerini geniş olarak kapsamaktadır. İktisadi

⁴³ Pisint etmen: Çekinmeden

⁴⁴ A.g.e. , s. 3

⁴⁵ Orramsıdan: Azgından

⁴⁶ A.g.e. , s. 20

⁴⁷ Mehmet, saray, a.g.e. , s. 81

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

gücün olmasının temelinde de birlik ve beraberlik duygusu yatmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Köklü bir tarihe sahip olan Türkmenler, atalarından aldıkları istişare geleneğini günümüze kadar taşımıştır. Geçmişte olduğu gibi sosyo-ekonomik kararlar, günümüzde de yaşullular maslahatı adı verilen; halk tarafından seçilmiş ve üç bin civarında üyesi olan halk meclisi tarafından yapılmaktadır. Bu meclise Türkmenistan Devlet Başkanı başkanlık etmekte ve alınan kararlar uygulanmaktadır.

18. asrın Türkmen düşünürlerinin başında Azadi ve Mahtumkulu gelmektedir. Bu iki şahsiyet zamanın problemlerini teşhis etmişler ve eserlerinde çözüm önerilerinde bulunmuşlardır.

Azadi ve Mahtumkulu'nun eserlerinde iktisadi düşünceleri onların sosyal, siyasi, felsefe düşüncelerinden ayırt etmek zordur. Bu düşünürlerin görüşlerini incelerken aslında incelemenin esas konusu olan, onların ekonomik görüşlerini değerlendirdik. İktisadi düşünce toplum üretim ilişkilerinin gelişmesi ile birlikte gelişme kazanmıştır. Toplum fikirlerinin sınıf karakteri, toplum sınıflarının ekonomik fikirlerine çok net bir şekilde yansımıştır.

Azadi merkezi yönetimin olmamasını, komşu ülkelerin emellerinin ve iç çekişmelerin ana problemler olduğunu belirtmiştir. Bu teşhisin tedavisi ise Vaaz- Azad'da belirtilmiştir: Ülkenin bir hükümdara ihtiyacı olduğunu ve bu hükümdarında hayırsever, adaletli ve istişare sonucu karar alan bir kişiliğe sahip olması gereğine dikkat çekmektedir. İdareci olmazsa halkın yoldan sapacağını belirterek tehlikenin boyutunu gözler önüne sermektedir. Güçlü bir orduya sahip olunmasıyla iç çekişmelerin durdurulacağını önemi belirtilmiştir. Halkın refahı için vergi yükünün azaltılması, tarım ve sulamanın geliştirilmesi yanında yol, köprü ve ticaretin önemle üzerinde durulması tavsiye edilmiştir. Devlet zorbalara için caydırıcı halk için ise sığınılması gerekli bir ocak olarak görevini yapması tavsiye edilmektedir.

Azadi, günümüz kapitalizminde olduğu gibi insanın mutluluğunun maddi yanının doyurulmasında olmadığını maddi zenginliğin bir amaç değil araç olduğunu, hırsın iyi yönde kullanılması gerektiğini ve mutlu olmak için insanın var olan sınırsız isteklerinin kontrol altına alınmasını öğütlemiştir.

Azadi'nin ileriye dönük düşüncesinden, devletin ekonomik gücünün hazinedeki altınların çokluğunda değil, halkın refahında olduğunu anlıyoruz. Azadi'ye göre hükümdarlar ülkede bolluğun

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

olmasını ve tüm insanların bollukta yaşamasını sağlamalıdır. Merkantalist düşüncenin aksine Azadi servetin mal ve hizmetlerin çokluğuyla ölçülmesi gerektiğine inanmıştır. Bu düşünce 18. asır batı düşünürü Adam Smith'in düşüncesiyle örtüşmektedir.

Mahtumkulu eserleriyle halka hizmet vermiş, halkı vatana sevgi, zalimlere karşı durma ruhunu benimsetmiştir. Mahtumkulu, sadece nasihat vermek ile yetinmeyip, kendi isteklerinin gerçekleşmesi yolunda mücadele vermiştir. Türkmenlerin, Mahtumkulu hakkında saygıyla söz etmelerinin sebebi ise onun büyük şairi oluşundan değil, yaşadığı devirden bugüne ideal Türkmen tipine, 18. asırda temsilcilik etmesidir. Şair şiirlerinde yüz elli yıl sonra hayata geçecek olan Türkmen birliğinin hülyasını görüp dile getirmiştir. Mahtumkulu'nun devlet ve idareci hakkındaki düşünceleri babası Azadi'nin düşüncelerinin devamı niteliğindedir.

Boyların birleşmesi, 18. asırın en önemli konusudur. Ülkede barış ve istikrarın sağlanması için birinci şart olarak görülmüştür. Türkmen boylarının ferdi hareketleri ve feodal parçalanma, ülkenin siyasi- iktisadi gelişmesini engellemektedir.

Mahtumkulu, zulmeden zenginler ile fakirler arasındaki çelişkileri ve aralarındaki mücadeleyi görmüş. Bunu şiirlerinde dile getirmiştir: "Güzel zaman gelmedi", "Bellidir" vs. Şairin "Zalimler hor olur, kalır ayakta, Garip, sen yılma, şir dek olur sen" sözleri, geniş kitle için bir atasözü haline gelmiştir.

Mahtumkulu babası Azadi gibi dini düşüncesi ağır basan ve insanların vicdanlarını harekete geçirerek sosyal refahın ve barışın sağlanabileceğine inanmış toplum önderlerindedir.

KAYNAKÇA

DÖVLETMAMMET Azadı, **Vaaz – ı Azad) Vagzi Azat**, TSSR İlimler Akad. Yay., Aşgabat 1962

BAKASOVA, R., **XVIII Asırda Türkmenistandaki İktisadi Düşüncelerin Tarihinden**, Türkmenistan SSR İlimler Akademisi Yayınları, Aşgabat 1961

GURBANDURDU Geldiyev, **Türkmen Halk Edebiyatı**, Aşgabat 2003

Mahtumkulu, **Seçilmiş Eserler**, Aşgabat 1988

NİYAZOV S.A., **Türkmenistan**, Türkmenistan İlimler Akad. Ş.Batirov Tarih Enst., Aşgabat 1996

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- HİMMET Biray, **Mahtumkulu Divanı**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992
- RAMAZAN Çakır, “**Mahtumkulu Fırakînin Şiirlerinde Peygamber Sevgisi,**” Yağmur Dergisi, 2006, sayı:33
- AHMET Dinç, Doktora Tezi, **19. Yüzyıl sonu ile 20. Yüzyıl Türkmenistan’ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İstanbul 2004
- Nizamülmülk, **Siyasetname**, (Türkçesi Nurettin Bayburtlugil) Dergah Yayınları, İstanbul 1987
- ROSLYAKOV A., **Türkmenistanın Bolşevikleri Beyik Oktyabr Sosyalistik Revolyuziyasının Tayyarlanılan Durmuş Geçirilen Dövründe**, Türkmenistan SSR İlimler Akademisi Yay., Aşgabat 1957
- SARAY Mehmet, **Türkmen Tarihi**, Seri 5, Nesil Yayıncılık, İstanbul 1993
- Türk lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Nisan 1998, Sayı 18
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi** , 10.cilt, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998
- YAZLIYEV Ç., **Türkmenistan Tarihi**, İlham yayınları, Aşgabat 1994
- Türkmenistan ilimler akademisinin Ş.Batırov Tarih Enstitüsü, **Türkmen Halkının Kökeni, Yayılması Ve Tarihindeki Meseleler**, Aşg., 1993,
- SÖYLEMEZ Mikail, **Türkmenistanın Sosyo-kültürel Yapısı**. Aşgabat 1999,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*